

Гетьманат Івана Виговського на шпальтах німецькомовної друкованої хроніки «Theatrum Europaeum»

Літвіненко Єлизавета

Літвіненко Єлизавета. Гетьманат Івана Виговського на шпальтах німецькомовної друкованої хроніки «Theatrum Europaeum». Представлена стаття присвячена зображенню постаті гетьмана Івана Виговського у світлі німецької хроніки «Theatrum Europaeum» («Театр Європи»). Хроніка «Театр Європи» є результатом роботи колективу авторів, які переважно висвітлювали перебіг військово-політичних подій у Західній Європі того часу. Дане джерело іноземного походження є важливою історіографічною пам'яткою з історії України XVII–XVIII ст., адже дозволяє поглянути на одну й ту саму подію з точки зору іноземця. **Ключові слова:** «Театр Європи», хроніка, іноземне джерело, гетьман, Іван Виговський.

Литвиненко Елизавета. Гетманат Ивана Выговского в свете немецкой хроники «Театр Европы». Представленная статья посвящена изображению персоны гетмана Ивана Выговского на страницах немецкой хроники «Theatrum Europaeum» («Театр Европы»). Хроника «Театр Европы» является результатом работы коллектива авторов, которые в основном освещали ход событий военно-политической истории Западной Европы того времени. Данный источник иностранного происхождения является важной историографической памяткой по истории Украины XVII–XVIII вв., так с помощью него можно посмотреть на одно и то же событие с точки зрения иностранца. **Ключевые слова:** «Театр Европы», хроника, иностранный источник, гетман, Иван Выговский.

Litvinenko Elizaveta. The figure of the hetman Ivan Vyhovsky in light of German chronicle «Theatre of Europe». The present paper is devoted to description of the person of hetman Ivan Vyhovsky in light of German chronicle «Theatrum Europaeum» («Theatre of Europe»). The chronicle «Theatre of Europe» is the result of work done by a group of authors who mostly dealt with course of military and political events in Western Europe of that time. This foreign source is an important monument to the historiography of Ukraine of the XVII–XVIII centuries, for it allows seeing

the same event from a foreigner's point of view **Keywords:** «Theatre of Europe», chronicle, foreign source, hetman, Ivan Vyhovsky.

Історіографічну основу вивчення історії України XVII–XVIII століття складають джерела, що зберігаються як на українській території, так і за її межами. Важливими для цілісного сприйняття тогочасних подій є джерела, створені іноземцями: записки іноземців, «летючі листки», мемуари, щоденники, публіцистичні й історичні твори, хроніки тощо. На сьогодні до наукового обігу залучено лише невеликий відсоток усіх існуючих джерел іноземного походження, наприклад: широко відомий «Опис України» Гійома де Боплана, «Щоденник» Еріха Лясоти, «Хроніки європейської Сарматії» Олександра Гваньїні, тощо. До таких практично не досліджених джерел іноземного походження відноситься німецькомовна друкована хроніка XVII – п. п. XVIII ст. – «Theatrum Europaеum» («Театр Європи»).

Німецька друкована хроніка «Театр Європи» виходила у Франкфурті-на-Майні з 1633 по 1738 роки. Засновником та видавцем цього монументального 21-томного видання був відомий гравер і художник Маттеус Меріан (*Matthäus Merian*) (22.09.1593–19.06.1650). Сама хроніка є результатом роботи колективу авторів, які переважно висвітлювали перебіг військово-політичних подій, час від часу переходячи на опис надзвичайних випадків (пожеж, потопів, різних чудес) та придворного життя монархів. Хроніка оздоблена великою кількістю мідних гравюр (близько 1432) із зображенням планів міст, битв, мап, портретів монархів та їх оточення, церемоніалів тощо. Зокрема, у хроніці вміщено портрети таких осіб, як: польський король Ян Казимир, гетьман Богдан Хмельницький, полковник Михайло Кричевський [15, с. 76; 227; 14, с. 815].

Джерельна база німецького видання складалась переважно з т.зв. «летючих листків», франкфуртських журналістських та публіцистичних творів, конфіденційних солдатських листів до друзів або родичів, офіційних реляцій полководців до уряду – «Бюлетенів битв» («Schlachtenbulletins»), ділової кореспонденції, місцевих хронік та кореспонденції торговельних домів тощо. Достатню кількість матеріалів надає офіційна кореспонденція («Schriftwechslung») держав та міст. Щодо звісток відносно подій з історії України, слід зазначити, що їх питома вага порівняно з свідченням про польські перипетії доволі незначна, але й те, що міститься у «Театрі Європи» несе у собі джерелознавчу цінність. І хоча на сторінках хроніки висвітлювались майже всі важливі політичні події тогочасної Європи, ця історична пам'ятка досі залишається практично не дослідженою.

В західній історіографії ми можемо виокремити монографію Германа Бінгеля «Das Theatrum Europaеum», в якій розглядається вклад цього друкованого видання у публіцистку XVII–XVIII сторіччя [13]. В російській історіографії ми можемо відзначити статтю С. В. Рождественського «Известия о России в историческом сборнике «Theatrum Europaеum»», в якій він повідомляє, що у збірнику розпорошена велика кількість

відомостей про Росію, які, головним чином, присвячені історії дипломатичних взаємин Московської держави з державами західними та східними (Туреччиною, Персією, Китаєм) та війнам з Польщею та Швецією [12, с. 57]. Вітчизняна історіографія є доволі скупою на дослідження, присвячені багатотомній праці німців. В радянський період цьому питанню приділяли увагу Ковальський М. П. (Ковальський М. П., Мицик Ю. А.: стаття «Немецкое историческое сочинение «Театр Европы» об освободительном движении украинского народа в первой половине XVII ст.»), Мицик Ю. А. («Записки иностранцев как источник по истории Украины вт. п. XVI – сере. XVII ст.») [6]. Сучасні українські дослідники залучають матеріали хроніки як додатковий матеріал, а ось вивчення самої пам'ятки обходять увагою. Можна виокремити лише таких дослідників, як Теодор Мацьків, який «Театр Європи» аналізує як одне з західноєвропейських джерел для вивчення постаті Івана Мазепи, та Д. С. Наливайко, який у своїх працях: «Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.», «Козацька християнська республіка» та «Україна в другій половині XVIII ст. в західноєвропейських історико-літературних пам'ятках», розглядає хроніку поруч з іншими друкованим часописами того періоду, такими як, «Gasette de France», «The London Gasette», «Eurordjscher Mercurius» тощо [4; 9; 8; 10].

Слід відмітити, що в Україні повний комплект хроніки зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Постать гетьмана Івана Виговського та пов'язані з ним події з'являються у VIII томі «Театру Європи». Зазначений том, автором якого був Мартін Майєр (*Martin Meyer*), містить опис подій, що відбулись у світі протягом 1658–1660 рр. Сам автор – доволі маловідома фігура німецької історіографії. Відомо лише, що він був родом з Хайна (Сілезія), але через певні обставини мав покинути улюблену Батьківщину і переїхати до Франкфурта. За словами німецького дослідника Германа Бінгеля сам Майєр називає себе філологом та «оповідачем історії» («*Historiophilus*»), який до запрошення у видавництво «Театру Європи» працював у таких виданнях, як: «*Ortelius*», «*Philemerus Irenicus Elisius*» та «*Lundorps*» [13, с. 72]. Слід наголосити і на тому факті, що масив документів, який надходив до видавництва, був занадто великим та приходив із запізненням, так як через смерть Маттеуса Меріана у 1650 році відбувся певний застій виробництва. Мартін Майєр не встигав обробляти весь обсяг документації й поспішав, вставляючи до хроніки лише найважливіший на його думку матеріал з різноманітних грамот, едиктів, резолюцій, актів тощо. Виходячи з цього можна припустити, що у автора, можливо, знаходилося набагато більше реляцій про перебіг подій на території України, проте в повному обсязі він їх просто фізично не встигав розмістити, надавши перевагу тим повідомленням, які, мабуть, більше б зацікавили тодішній західноєвропейський читацький загал.

Гетьман Іван Виговський розглядається автором хроніки нейтрально: його називають гетьманом козаків, які були разом з ним на стороні Польщі, а також канцлером при старшому Хмельницькому. Згадується, що Генерал Виговський восьмого року мав зустріч з воєводою Київським щодо збору податків на території України на утримання реєстрового війська [16, с. 1073]. У VIII томі автор акцентує увагу на таких подіях з історії України, як: сейм у Варшаві, на якому розглядалися окремі пункти Гадяцької угоди, Конотопська битва, обрання на гетьманування Юрія Хмельницького.

Зупинимось на кожному зі згаданих сюжетів більш детально. Між 4 і 9 березня до Варшави на сейм, який мав розпочати свою роботу 12 березня й розглянути Гадяцьку угоду, прибули послы від України. В хроніці подається доволі розгорнутий опис варшавського сейму 1659 року, проте основну увагу приділено польсько-шведським домовленостям. Майєр пише, що 12 березня в Сенаторській палаті були прийняті козацькі послы, які просили вибачення за минуле повстання і сподіваються на прихильність короля. Водночас послів завірили, що їх королівська милість погодження, що були укладені в осінній місяць 1658 року, зберігає і теперішнє їх завершенням підтверджує [16, с. 1072]. Мова йде про 6 (16) вересня 1658 року, коли у місті Гадячі були підписані першопочаткові пункти Гадяцького трактату між гетьманом Іваном Виговським і всім військом Запорізьким та королівськими комісарами: Станіславом Беньовським та Людовіком Євлашевським. Зокрема, на сеймі затвердили реєстр козаків на 30 тисяч козаків («30 000 *Cosacken in vierzehnen Squadronen vertheilt ein geschrieben*»), хоча за домовленостями восени 1658 роки планувався вдвічі більший реєстр; надання 100 особам від кожного полку шляхетства («...unter jedweder Squadron 100. *seyn wården/ die der Polnische Reichs-Rath zu Edelleuten machte...*»); та 10 000 найманого війська («...10000 *Mann der Cron zum besten unterhalten...*»). Зазначені 30 000 запорізьких козаків повинні були мати свого воєначальника, який був зобов'язаний коритись лише королю.

Також повідомлялось, що козацька делегація просила вибачення у короля за минуле повстання і «...що відтепер вони хотіли через вірну службу та послух змити пляму минулої непокори та усі згадки про непослух» [16, с. 1072].

Далі Майєр веде мову про події 26 квітня 1659 року, і зазначає, що дружба козаків і корони польської є ще крихкою, але вони як «слухняні співгромадяни Корони» з союзником Польщі – татарськими ордами та з кварцьянами перейшли на інший бік Дніпра і прямо рушили до Москви. Їм на зустріч рухалось московське військо у 40 тисяч чоловік, з них 14 тисяч було «побито і знищено», а полководця Якова Черкаського та багато полковників, кримські татар полонили. Автор продовжує, що козаки, татари і поляки нанесли відчутний сильний удар на полі російським військам, і 10 тисяч козаків й татар після перемоги над московітами разом з Великим гетьманом коронним – Станіславом Потоцьким швидко прямували до Московії, проте московіти рушили всіма силами проти

України та Речі Посполитої, Потоцький був деблокований і мав повернутись до Варшави [16, с. 1092].

В наведеному уривку, що описує Конопотську битву, привертає увагу ряд аспектів, які свідчать про доволі химерне уявлення автора про справжній перебіг подій на території України. По-перше, це статистичні дані щодо кількості московських сил та їх втрат: Горобець В. говорить про 100 тисяч загальної чисельності війська і про 40 тисяч убитими та 15 тисяч полоненими; Мицик Ю. А. оцінює чисельність військ у 200 тисяч, а убитими та полоненими 40 і 15 тисяч відповідно; Соловійов С. М. говорить про 150 тисяч загальної чисельності війська, а Бульвінський А. Г. – про 70 тисяч [2, с. 58; 7, с. 18; 5, с. 49; 11, с. 47; 1, с. 349]. По-друге, незрозумілим є повідомлення про участь Станіслава «Ревера» Потоцького, що командував армією Речі Посполитої у 1654–1667 роках. Можливо, автор переплутав його з сином – обозним коронним Анджеєм Потоцьким, що в квітні 1659 року був відправлений Яном Казимиром з корпусом на допомогу Івану Виговському.

Як ми бачимо, Мартін Майер володів доволі уривчастою і неточною інформацією про існуючий стан подій. Це, як ми раніше зазначали, можна пов'язати з запізненням надходження документації й повідомлень, можливо, і самі джерела вже першопочатково приходили заплутаними та не достатньо достовірними.

У сюжеті про Конопотську битву є й факт виокремлення серед офіцерського складу московського війська боярина Якова Куденетовича Черкаського, адже в переважній більшості сучасних авторів говориться про князя Пожарського, князя Ляпунова та двох князів Бутурліних. Ім'я князя Якова Черкаського згадується в окремих пластах української і російської історіографії. Так, про Якова Черкаського згадує Микола Маркевич у своїй праці «Історія Малоросії» та пише: «семь полков московских легло на поле битвы, множество людей и лошадей перетонуло в Сейму. Трое суток гнался неприятель за бегущими воеводами; татары истребляли и жгли все, что ни попадалось им в погони: ужас достиг до Москвы; Князя Львов, Черкаский и Пожарский были взяты в плен» [3, с. 45]. Сергій Соловійов так описує Якова Черкаського: «Трубецкой действительно выступил из Москвы 15 января с войском, простиравшимся, как говорят, до 150000; 30-го числа боярин стоял уже в Севске. Но на многочисленное войско в Москве не надеялись, хотели во что бы то ни стало оторвать Виговского от Польши, ибо только этим можно было добиться счастливого окончания дел с последнею. 7 февраля в трапезе у дворцовой церкви Св. Евдокии государь слушал важные статьи, а комнатные бояре слушали их в комнатах; эти бояре были: Борис Иванович Морозов, князь Яков Куденетович Черкаский, князь Никита Иванович Одоевский, Илья Данилович Милославский, Иван Андреевич Милославский» [11, с. 48].

Майер натомість повідомляє, що «московітський полководець Яков Черкаський та багато кнехтів або полковників кримські татари взяли у полон [16, с. 1092]. Таким чином, автор хроніки виокремив князя

Черкаського як головнокомандуючого, а інших оминув увагою, зарахувавши до загального командування. Там же зазначається, що польський король був би не проти мати «задніпрянців з іншого берегу Дніпра та реєстрових козаків з цього боку Дніпра у своєму корпусі та так рушив би проти московитів» [16, с.1092]. Проте запоріжців ця пропозиція вже не приваблювала, так як «вони нарешті отримали на свій бік козаків реєстрових», бо партія Хмельницького («*die Schmielksische Partem*») обрала гетьманом Юрія Хмельницького. А канцлер та генерал реєстрових козаків (скоріш за все, мова йде про гетьмана Івана Виговського) відступив з армією до Корони Польської.

Таким чином, хоча хроніка «Театр Європи» містить лаконічний, поверхневий, часто фактологічно неточний виклад подій та звісток, присвячених гетьманату Івана Виговського, порівняно з, наприклад, обширними і ретельними повідомленнями, присвяченими постаті гетьмана Богдана Хмельницького, проте несе у собі важливу інформацію щодо уявлення іноземних істориків про тодішні воєнно-політичні події, які розгортались на українських теренах. Сама хроніка «Театр Європи» являє собою багатотомну працю, що не раз видавалась і перевидавалась та розповсюджувалась по території всієї Західної Європи. А тому була важливим джерелом інформації для пересічного західноєвропейського читача, який міг скласти певне уявлення про події часів правління гетьмана Івана Виговського. Компілятори хроніки приділяли увагу найбільш цікавим і видатним подіям у воєнно-політичній історії й вони виокремлювали країну Україну та її населення – запорізьких козаків, яких сам Майєр називає «козацькою нацією» («*Cossackischen Nation*»). Автори чітко відрізняли московитів, які жили у Московії від козаків, Батьківщиною яких німці називали Україну. На сьогодні існує потреба у виданні збірки, у якій містились би усі сюжети історії України, надруковані у німецькій хроніці «Театр Європи».

Література

1. Бульвінський А. Г. Українсько-російські взаємини 1657–1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи / А. Г. Бульвінський. – К., 2008.
2. Горобець В. Битва під Конотоп року 1659 (Політичні аспекти воєнного протистояння України та Росії в середині XVII ст. / В. Горобець // Розбудова держави. – 1996. – №7. – С. 55-59.
3. Маркевич Н. История Малороссии: в 5 т. / Н. Маркевич – М., 1842. – Т. 2.
4. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах (1687–1709) / Теодор Мацьків. – Мюнхен, 1988.
5. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський / Юрій Мицик – К.: «КМ Академія», 2004.
6. Мыщук Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI – середина XVII в.) / Ю. А. Мыщук. – Днепропетровск: ДГУ. – 1981.
7. Мицик Ю. Конотопська битва 1659 року / Ю. Мицик // Конотопська битва 1659 року: збірка наукових праць. – К., 1996. – С. 15-23.

8. *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка: Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках / Д. Наливайко – К.: Дніпро. – 1992.
9. *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Д. Наливайко – К., 1998.
10. *Наливайко Д.* Україна в другій половині XVIII ст. в західноєвропейських історико-літературних пам'ятках / Д. Наливайко // Український історичний журнал. – 1972. – №1 – С. 132-137.
11. *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен: в 18 т. / С. М. Соловьев. – М., 1991. – Т. 11.
12. *Рождественский С. В.* Известия о России в историческом сборнике «Theatrum Europaeum» / С. В. Рождественский // Журнал министерства Народного Просвещения – Май 1891. – Вып. 275. – С. 57-78.
13. *Bingel H.* Das Theatrum Europaeum, ein Beitrag zur Publizistik des XVII und XVIII Jahrhunderts / H. Bingel. – Berlin, 1909.
14. *Theatrum Europaeum*, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten 1648-1651 / Beschreibung durch Joh. Georg Schleder. – Frankfurt.a.M., 1663. – Band VI.
15. *Theatrum Europaeum*, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten 1651-1657 / Beschreibung durch Joh. Georg Schleder. – Frankfurt.a.M., 1685. – Band VII.
16. *Theatrum Europaeum*, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten 1657-1660 / Beschreibung durch Martin Meyer. – Frankfurt.a.M., 1693. – Band VIII.

УДК 930: [004. 94: 911. 375.64 (477. 54 - 89)]

Розробка технології створення тривимірної моделі історичного центру Харкова

Онопрієнко Алла, Тріпутіна Наталія

Онопрієнко Алла, Тріпутіна Наталія. Розробка технології створення тривимірної моделі історичного центру Харкова. Метою даного дослідження є розробка технології створення тривимірної моделі історичного центру Харкова. Стаття присвячена розробці методики використання засобів ПС для історичних досліджень. Результатом дослідження є опис технології використання завдання, а також – безпосередньо тривимірної віртуальної моделі історичного центру Харкова.